

SANAT TARİHİ DERS NOTLARI¹

Nilgün Abisel

Giriş: Uygarlık

Uygarlık (*civilization*) kavramı, yaşamın, mekânın ve toplumun örgütlenme biçimleriyle ilgilidir; teknik ve bilimsel bilgi düzeyinden, dinsel düşünce ve geleneklere, davranış biçimlerinden, erkekle kadının birlikte yaşama ve barınma türüne, yasal cezalandırma yöntemlerinden yemek hazırlama tarzlarına dek pek çok farklı olguya gönderme yapmak üzere kullanılır. Pekiyi bu kavramın işlevi nedir? Bir başka deyişle uygarlık kavramına neden ihtiyaç duyulur? Bu soruyu yanıtlamak, kavramın içini doldurmaktan daha kolay görünüyor. “Uygarlık” esasında Batılı öz bilinci ifade

etmek, uygar olanla olmayanı farklılaştırmak üzere icat edilmiştir. Batılı toplumlar, son iki-üç yüz yıl boyunca kendilerini, daha önceki toplumlardan ya da o günkü ama “ilkel” olarak tanımladıkları toplumlardan bu kavram aracılığıyla ayırdılar. Sahip olduklarına inandıkları şeyleri anlatmak, kendilerine ait özelliklerle övünmek, bunları bütüncül bir üstünlüğün, iktidarın hem aracı hem de göstergesi haline getirmek için bu kavramı kullandılar.²

Avrupa'nın sömürgeci devletleri, 18 ve 19. Yüzyıllar boyunca yürüttükleri hâkimiyet mücadelelerinde her türlü araçtan yararlanmışlardı. Ele geçirilen ya da merkezi yönetime bağımlı kılınan ülkelerin halklarının, sömürgecinin üstünlüğünü kabul ederek onun yaşam tarzını arzulan bir hedef olarak benimsemesi, sömürge ülkelerindeki direnişlerin ve ayaklanmaların önlenmesi ya da en azından sınırlanabilmesi açısından önemliydi. Uygarlık, özenilecek bir şey olan “Avrupa Uygarlığı” anlamına geliyordu ve sömürge ülkeleri hayranlıkla düşmanlığın harmanlandığı bir duygusal ortama çekilmişti.³ Sömürgecilikle el ele giden uygarlık kavramının bu biçimde inşa edilmesinin Avrupalı toplumlar açısından bir başka işlevi daha vardı. Pek çok Avrupalı, sömürgelerde yaşananlardan, uygulanan baskılardan ve katliamlardan haberdardı. Kamu vicdanının rahatlatılmasında, insanlık açısından iyicil bir amaç olarak sunulan “uygarlığın yayılması” açıklaması çok önemli bir rol oynadı. Uygarlaştırma, “ilkeller”e Hıristiyanlığın öğretilmesiyle başlayacak, Avrupalı yaşam tarzının temellerinin atılmasıyla devam edecekti. Tanrının kulları oldukları kabul edilen bu insanların mutluluğuna yönelik olan süreçte zorluklarla karşılaşılması ve hedefe ulaşmak için zayıf verilmemesi kaçınılmaz kabul ediliyordu.

¹ İddiası yalnızca ders notu olmakla sınırlanan bu metin, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak ve belirli bir bakış çerçevesinde hazırlandı. Başvurulan temel kaynaklar şunlardır: M.Kishlansky,P.Geary,P.O'Brian (1993), *The Unfinished Legacy, A Brief History of Western Civilization*, HarperCollins,New York; Fernand Braudel (1995), *A History of Civilizations*, Penguin, New York; Ernst H. Gombrich (1997), *Genç Okurlar İçin Kısa Bir Dünya Tarihi*, İnkilap, İstanbul; William H. McNeill (2006), *Dünya Tarihi*;

² Siyasî, ekonomik, dini, ahlaki ya da toplumsal olgular için kullanılan bu sözcüğün anlamı Almancada değişiktir. Bu dilde övünç kaynağı olan özellikler kültür kavramıyla dile getirilir ve esas olarak düşünsel, sanatsal, dinsel olgular kastedilir. Bu nedenle Almancada uygarlık önemli olan, ancak ikincil sayılan şeyleri içerir.

³ Günümüzde de etkileri süren bu güçlü söylemin “öteki” ülkelerdeki etkilerini, izlerini görebilmek için çok uzaklara gitmemize gerek yok; basın yayın organlarımızdaki pek çok ifade bize bu “aşk/nefret” ilişkisini rahatlıkla gösterir.

Bununla birlikte, farklı bir yaklaşımla yola çıkıldığında uygarlık kavramına belirli ölçüde tarafsız bir anlam kazandırmak mümkün olabilir. Tüm halkların tarih boyunca geçirmiş oldukları aşamaları içine alacak, yani tarihsel bir sürece işaret edecek şekilde kullanıldığında, uygarlık yüklü olduğu “farklılığa” dayanan “Batılı” ya da “Avrupalı” anlamlardan bir ölçüde arındırabilir. Böylece uygarlık, bütün insanlığa ya da bütün insan topluluklarına ait bir kavram olarak yalınlaştırılabilir. Bu genel anlamıyla uygarlık, karmaşık toplumsal örgütlenmeyi ve ilişkileri, devlet kurumunu, yaşamın çeşitli alanlarının sistematik biçimde düzenlenmesini, denetimi ve baskıyı, iş bölümüyle uzmanlaşmayı, kenti ya da kentliliği yani kenti niteleyen kültürel ve toplumsal gelenekleri işaret eden bir nitelik kazanır. Burada önemli olan, üstünlük, iyilik, kötülük gibi değer yargısı içeren yaklaşımlardan kaçınmaktır. Yani kırsal alanda, bu biçimde örgütlenmemiş bir yaşam biçimi sürdüren toplulukların daha değersiz olduklarına dair bir düşünce geliştirmek son derece yanlış olur. Uygarlıkları yani karmaşıklaşmış siyasal, ekonomik, ahlaki ve dini sistemlerin hâkim olduğu toplumsal örgütlenmeleri ve onların bize kadar ulaşan ürünlerini incelemek, bugünü anlamak, geleceğe ilişkin görüşler geliştirmek, keşfedilmiş şeyleri yeniden keşfetmekle uğraşıp zaman yitirmemek açısından gereklidir.

Yüz binlerce yıllık tarihi içinde insanlık, dünyanın çeşitli yörelerinde erken ya da geç, hızlı ya da yavaş ama muhakkak birbiriyle etkileşerek bugüne geldi. Bir başka ülkeyi işgal edenler yalnızca kendi özelliklerini beraberlerinde getirmekle kalmadı, oraya özgü olan insani her türlü ürün ve değeri de kendine mal etti. Diller, düşünceler birbirine karıştı, birbirinin içinden doğdu; yazı, ahlak, siyasi düzen, inançlar, teknik yenilikler, kısacası insana yani kültüre ait olan her şey etkileşerek harmanlandı, evrim geçirdi. Bugün sanat dediğimiz alan da kuşkusuz baştan beri bu sayılanların arasında yer alıyordu. İnsan varlığını sürdürmek için önce doğayla mücadele etti, ateşi yaktı. Sonra ona müdahale etti, toprağı ekip biçmeyi, hayvanları ehlileştirmeyi başardı. Çok uzun bir zamanı kapsayan bu süreçte insan alet kullandı, teknikler geliştirdi, barınaklar inşa etti, kendisi üzerine, yaşam ve ilişkiler üzerine düşündü, olan biteni açıklamaya çalıştı. Kullanmak üzere yaptığı nesnelere çeşitli biçimler verdi, onları bezedi, boyadı. Yetenek sahibi olanlar uzmanlaşarak, toplumun ve devletin farklı gereksinimlerini karşılamak üzere, farklı nitelikte ürünler ortaya koydu, çağının koşulları ve düşünceleri ışığında biçimler yaratıp geliştirdi. Çok uzun süre gelenekleri, mevcut kuralları izleyen ustalar ya da bir başka deyişle sanatçılar arasından her zaman kişisel imzasını eserlerine aktaranlar oldu. Onların hüner, sabır ve kararlılıkla yaptıkları şeylerin örneklerine dünyanın her yöresinde rastlıyoruz; bunlara hayran kalarak sanat eseri diyoruz.

Yukarıda da vurgulandığı gibi kültür, insanlığa ait olan, onunla birlikte doğup çeşitlenen, biyolojik miras olarak edinilmemiş her şeydir. Şimdi ancak kalıntıları görebildiğimiz, dünyanın çeşitli yörelerinde ortaya çıkan pek çok kültürün ve uygarlığın birbiriyle çağlar boyu süren etkileşimi bugünkü bizi biz yaptı. Yönetim biçimleri, inanç sistemleri, kurumlar, yaşam tarzları ne denli farklılık gösterirse gösterebilir günümüz dünyasının insanları binlerce yılın kültürel mirasını paylaşıyor ve geleceğin dünyasının biçimlenmesine katkıda bulunuyor. Yakın yılların ulaşım ve iletişim imkânları sayesinde kültürler arası etkileşimin güçlenmesi farklılıkların daha da azalmasına giden bir yol açmış gibi görünüyor. Burada sözü edilen farklılık, birbirini tümüyle yabancı hatta düşman görme anlamına geliyor. Yoksa insanlığın renklerini oluşturan geliştirici, çoğaltıcı, zenginleştirici kültürel ve düşünsel farklılıkların ortadan kalkması yaşamı tahammül edilmez kılar, insanları da büyük olasılıkla tek bir merkezden yönetilen robotlar haline getirirdi. “Aynılaştırma”, en az değişmezlik kadar öldürücü olsa gerek.